

SÛRELERİN DÖNEMİNE İLİŞKİN BİR ÖLÇÜT: ÂDEM(AS)-İBLİS KISSASI

Davut ŞAHİN*

Özet

Surelerin Mekki-Medenî oluşu ya nüzul dönemine dair rivayetlerle ya da surelerin dönemi için oluşturulan ölçütlerle bilinir. “Kıyasî” diye isimlendirilen ölçütlerin/ikinci yolun bir kısmı surelerin dönemini belirleyici, diğer kısmı ise ilk bakışta sadece dönemi hatırlatıcı özelliğe sahiptir. Bu makalede ‘Bakara Sûresi hariç, içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekki’dir’, ölçütünde Âdem(as)-İblis kıssasının sûrelerin dönemi için belirleyici mi yoksa hatırlatıcı mı olduğu ele alınacaktır. Önce kıssanın konu ve ifade bakımından nüzul dönemine atfı yapıp yapmadığı araştırılacak, sonra da Taberî ve Râzî’nin kıssa ile kıssanın iç ve dış bağlamı arasında kurdukları bağa yer verilecektir. Çalışmada Âdem(as)-İblis kıssasının içerdiği konu ve ifadeden çok, iç ve dış bağlamının surelerin dönemine atıfta bulunduğu görülecektir. Bu yüzden surelerin dönemini konu edilen Mekki-Medenî ilmi’nin bu hususta özellikle iç ve dış bağlama yani siyak-sibaka ve nüzul ortamına daha çok önem ve yer vermesi teklif edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Surelerin dönemi, ölçüt, kıssa, iç ve dış bağlam.

Suras Period And Adam (Pbuh)-Demons Parable

Abstract

Suras of the Qur'an are divided into two periods. These are Meccan and Medinan. It is known in two ways. 1. Rumors 2. Criteria. One of the criteria is as follows: Adam-demon stories are at the Meccan sura. However, it is outside Baqara. In our study, we will discuss this criterion. Which words in stories or issues are related to the Medinan period? Do you have a sign in the parable? According to the commentators, what is the relevance of the parable and the Medinan period? In this respect, al-Tabari and al-Razi's explanation will be examined. Two commentators considering the following description will be proposed: When determining the period of suras, information during the period of revelation should be heeded.

Key Words: Periods of the Suras, benchmarks, parables, internal and external context.

* Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, sahdavut@hotmail.com.

Giriş

Sûrelerin Mekkî-Medenî oluşu Ulumu'l-Kur'an eserlerinde 'Mekkî-Medenî ilmi' başlığı altında yer alır. Burada surelerin ait olduğu dönemi belirlemede biri işitmeye, diğeri kurala dayalı olmak üzere sırasıyla "semâî" ve "kiyâsî" iki yoldan bahs edilir. "Kural, ilke, ölçüt" anlamına gelen kıyasî¹ başlığı altında surelerin dönemi için ölçütler sıralanır. "Bakara suresi hariç Âdem(as)-İblis kıssası, peygamberler ve geçmiş milletlere dair kıssalar bulunan; yine Bakara, Âl-i İmran suresi hariç, hurufu mukataa ile başlayan ve içinde 'kella, ya eyyuhe'n-nas' ifadesi olan sureler Mekkî'dir. Medenî olanlar ise had veya farzları (yapılması istenen ibadetleri) konu edinen surelerdir"². Çalışmada bu ölçütler arasında yer alan "Bakara Sûresi hariç, içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkî'dir"³ ölçütü üzerinde durulacaktır. Burada 'Mekkî-Medenî olduğu hakkında semai bir veri olmayan bu kıssanın, içinde bulunduğu sûrenin dönemi için kriter oluşu belirleyicilik veya işaret olma bakımından ele alınacaktır.⁴ Bu sayede Âdem(as)-İblis kıssası belir-

¹ Kıyasının buradaki anlamı İslam hukuku'nun kaynaklarından olan kıyas ile değil de nahiv ilmindeki kullanımı ile yakından ilgilidir. Kıyâsî kavramının İslam Hukuku ve Nahiv ilmindeki kullanımı için bkz. Bkz. Abdulkadir Şener, *Kıyas, İstihsan ve İstislah*, DİB yay., t.y, Ankara, s. 68 (Mahmud Es'ad, *Telhis-i Usûl-i Fıkh*, s. 10'dan naklen); ZülfikarTüccar, *KIYAS* mad. DİA, XXV. 540.

² ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, I. 276.

³ ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, I. 275; Zerkeşi, Ca'berî'nin de bulunduğu bazı kaynaklardan yararlanarak bu kriterlere topluca yer verir. 'Bakara sûresi hariç içinde Âdem İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkîdir' kriterinde, Zerkeşi'nin kaynağı çağdaş Burhanuddin Ebu İshak el-Ca'berî (ö.732)'dir. Çünkü bu kriter Zerkeşi'nin yararlandığı kaynaklardan sadece Ca'berî'de geçer. Ca'berî bu kriteri Alkame kanalıyla Abdullah İbn Mesud'dan gelen bir rivayete dayandırır. Bkz. ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, I.276; Nitekim Suyutî de bu kriteri Ca'berî'den alır. Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, I. s. 53.; Abdullah İbn Mesud'dan gelen bu rivayet İbn Ebi Şeybe'nin Musannef'inde ve Hakim'in Müstedrek'inde de geçmektedir ancak bu iki kaynakta geçen rivayet incelediğimiz kriteri içermemektedir. Bkz. Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebi Şeybe (ö.235), *Musannef*, (23. Kitabu Fedaili'l-Kur'an 38), takd.: Sa'd b. Abdullah âli Mumeyyir, *Mektebetu'r-Ruşd*, Riyad 2004/1425, X. 252; Ebu Abdullah Hakim en-Neysabûrî (ö. 405), *el-Mustedrek ale's-sahihayn*, (29. Kitabu'l-hicre), Darul-harameyn, Kahire 1997/1417, III.22; Âdem(as)-İblis kıssası birçok konuya dayanak olmuş gözükmektedir. Bu çalışmalar, Âdem İblis kıssasının içeriğinde yer alan yaratılış, dillerin kökeni, insanın üstünlüğü, melek, şeytan gibi konularda yoğunlaşır. Örneğin kıssanın içinde bulunan Bakara suresinin 32. ayeti dillerin kökeninin araştırılmasında kullanılmıştır. Bkz. İsmail Aydın, *Kur'an Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi*, *Dinbilimleri Akâdemik Araştırma Dergisi*, Cilt:11, Sayı:3, 2011, s.95-115; Zeki Yıldırım, *Kur'an Işığında Dillerin Kaynağı Problemi*, Atatürk Ü.İ.F.D., Sayı 22, 2004.

⁴ Mekkî Medenî ilmine ilişkin Mustafa Ünver tarafından doktora çalışması yapılmıştır, ancak incelememize konu edindiğimiz 'Bakara Sûresi hariç içinde Âdem İblis kıssası

leyici bir kriterse hangi açıdan belirleyici olduğu açığa kavuşacak ve bu kriterin surelerin dönemi için önemi ortaya çıkacaktır. Öte yandan yok eğer bu kriter ilk bakışta dönemi hatırlatıyor, müfessirler kıssaya metin içi veya dışı bağlamla döneme aidiyetini sağlıyorsa atfın hangi yönden sağlandığı görülecektir. Tabii bu ölçüt harici sebeplerle döneme atıfta bulunduğu için surenin dönemini direkt belirleyici ölçüte göre zayıf kalacak en azından bu hususta yoruma açık olacaktır.

Çalışmayı bu çerçevede yürütürken şu sorulara cevap aranacaktır: **1.** 'Bakara Sûresi hariç içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkî'dir' cümlesinin 'kiyâsî' olması ne anlama gelmektedir? Bu kıssanın Medenî döneme ait olduğuna dair bir rivayet olmadığına göre Bakara sûresindeki kıssada var olan ama diğer sûrelerdeki 'Âdem(as)-İblis Kıssasında olmayan yön/konu nedir? Veya Bakara sûresi hariç Âdem(as)-İblis Kıssasını içeren Mekkî sûrelerde var olan ama Bakara sûresindeki kıssada olmayan yön/konu nedir? 'Bakara sûresi hariç içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkîdir' ölçütü, sûrelerin dönemini belirlemede ana unsur değil de dönemi başka saiklerle belirlenen surenin dönemini hatırlatan bir işaret/rumuz mudur? **2.** Biri rivayet, diğeri dirayet ağırlıklı olan –sırasıyla- *Câmiu'l-beyan*, *Mefatihü'l-ğayb*'de Âdem(as)-İblis kıssası açıklanırken iç ve dış bağlama yani siyak-sibaka ve nüzul ortamına atıflar yapılmış mıdır? Bu atıflar kıssanın geçtiği sûrelerin dönemlerine işaret etmekte midir?

Önce surelerin dönemini belirlemede yöntem olarak kabul edilen 'semâî ve kiyâsî' kavramlarının anlamı üzerinde duralım. Cürcânî semâî'yi, iştimize dayalı olan ve birimleri için küllî, kapsayıcı bir kaidesi olmayan şekilde tanımlar.⁵ Ona göre kiyâsî, belli kaidesi olan, söz konusu kaide ile birlikte bulunan⁶ demektir. Sure-

nın bulunduğu sûreler Mekkî'dir.' kıssası bu çalışmada sadece başlık olarak zikredilmiştir. Mustafa Ünver, *Tefsir Usûlünde Mekkî Medenî İlmî*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: İshak Yazıcı, Samsun 1998. s.320. Ünver'in tezinden de istifade ederek bu konuyu çalışmayı uygun görüyoruz.

⁵ Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî (ö. 816/1413), *Kitâbu't-Ta'rifât*, (Nşr.: Âdil Enver Hızır), Dâru'l-Ma,rife, Beyrût, 2006, s. 114.

⁶ Cürcânî, age., s.166; Surelerin dönemini bilmede kıyasi ve semai ayrımını yapan alimin Burhanuddin Ebu İshak el-Ca'berî (ö.732) olduğu anlaşılmaktadır. Caberî rivayetleri değerlendirmiş belli bir kaide, -Ey İman edenler ifadesi bulunanlar Medenî dir, gibi- içerenleri kıyasî, bir kaide içermeyen ancak "ayet, sure şu dönemde nazil oldu" şeklinde rivayete dayananı semâî olarak adlandırmıştır. ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulu-mi'l-Kur'an*, 1.276.

lerin dönemini belirlemede semâî ve kıyâsî ayrımını yapan Câ'berî ise semâî'yi '(Surenin, ayetin veya ayet grubunun) Mekkî veya Medenî dönemde nazil olduğunu bildiren şey'⁷ olarak tanımlar; ancak kıyâsî hakkında bir tanım yapmaz. Onun kıyâsî dediği ölçütler dikkate alındığında kıyâsî kavramı, 'Surenin, ayetin veya ayet grubunun nüzul ortamı veya o dönemdeki muhatap ile ilgisini kurmamızı sağlayan ayetteki konu veya ifade' şeklinde tanımlanabilir. Ca'berî'nin surelerin dönemi için kıyâsî diye isimlendirdiği ölçütler Abdullah b. Mes'ud'un sözüdür. Abdullah b. Mes'ud nüzul ortamına şahit bir sahabe olduğu için onun sözü semâî ölçüt olarak alınabilir; ancak Ca'berî, sözün sahibini değil de sözün içeriğini dikkate alarak onu kıyâsî ölçüt addetmiş gözükmektedir. Buradan hareketle 'semâî' ifadesini sadece işitmeye dayalı olan değil, 'işitme dışında başka bir yolla ulaşılamayan bir bilgiyi sunan' vasıta olarak görebiliriz.

Ulumu'l-Kur'an eserlerinde surelerin dönemine atıfta bulunan ölçütlere baktığımızda, Mekkî surelerde daha çok ifade kalıpları, Medenî surelerde ise konu belirleyici olmuş gözükmektedir. Peki Âdem(as)-İblis kıssası surenin dönemine bunlardan hangisiyle işaret eder? Yoksa bu kıssa başka saiklerle mi surelerin dönemine atıfta bulunmaktadır? Şimdi bu hususu açığa kavuşturmaya çalışacağız. Önce bu kıssada Mekkî-Medenî döneme ait bir ifade veya konu olup olmadığını 'kıssada yer alan konular' başlığı altında ele alacağız. Sonra da 'kıssanın bağlamı' başlığıyla Tâberî ve Râzî'nin kıssayı iç ve dış bağlamla ilişkilendirmesini göreceğiz.

1. Âdem(as)-İblis Kıssasının İçeriği ve Sûrelerin Dönemine Yaptığı Atıflar

Bakara Sûresindeki Âdem(as)-İblis kıssasını oluşturan (30-39) ayet grubu, eğer bu sûrenin Medenî olduğunu gösteriyorsa, bu ayet grubunun içinde Medenî döneme ait -muhatap veya içeriğe dair- bir atfı arayabiliriz. Ancak kıssayı içeren ayet grubunun nüzul döneminde cereyan eden bir olayı değil de insanlık tarihinin ilk dönemlerine dair bilgiyi içermesi, 'Ey Mü'minler!, Ey İnanmayanlar!' gibi bir hitaba yer vermemesi metinden hareketle nüzul dönemini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bu yüzeysel bakış 'Bakara Sûresi hariç içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkî'dir' ilkesinin surelerin dönemini belirleyen bir husus içermediği yönünde

⁷ ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, 1.276.

bir tespit için ikna edici değildir. Mekkî sûrelerde geçen Âdem(as)-İblis kıssası ile Bakara sûresindeki aynı kısma konu bakımından karşılaştırılarak, kıssaya ilişkin inceleme biraz daha derinleştirilebilir. Zira aynı döneme ait farklı surede bulunan kıssanın konu bakımından benzerlik arz etmesi, diğer döneme ait suredeki kıssada bu konunun yer almaması veya bir dönemdeki kıssada bulunan konunun diğer dönemdeki kıssalarda olmaması surenin nüzul dönemi hakkında fikir verebilir. Bu karşılaştırmayı yapmak için kıssadaki konuları geçtikleri sûrelerle birlikte bir tabloda vermek istiyoruz.

Konular/Âdem(as)-İblis Kıssası'nın Bulunduğu Sureler	Bakara 2/30-39	Araf 7/11-26	Hicr 15/26-44	İsra 17/61-65	Kehf 18/50	Taha 20/115-123	Sad 38/71-85
Âdem'in Yaratılışı	-	-	x	-	-	-	x
Âdem'i Halife Kılma Bağlamında Allah-Melek Diyalogu ve Âdem'in Üstünlüğü	x	-	-	-	-	-	-
İblis Hariç Meleklerin Âdem'e Secde Etmesi	x	x	x	x	x	x	x
Allah-İblis Diyalogu	-	x	x	x	-	x	x
Cennete Yerleşme ve Yasak Ağaca Yaklaşma İle Cennetten Çıkış	x	x	-	-	-	x	-
Âdem'in Tövbesi	x	x	-	-	-	x	-

Tablo 1: Tabloda 'X' işareti ilgili konunun surede bulunduğunu '-' işareti ise bulunmadığını gösterir.

Âdem(as)-İblis kıssasının geçtiği sûrelere baktığımızda Âdem'in yaratılışı, Âdem'in halife olması bağlamında Allah-melek diyalogu, Âdem'in üstünlüğü, İblis hariç meleklerin Âdem'e secde etmesi, Allah-İblis diyalogu, Âdem'in Cennete yerleşmesi ve yasak ağaca yaklaşması- cennetten çıkış, Âdem'in tövbesi şeklinde altı başlıkta toplanabilir.

Tabloda görüleceği üzere Hz. Âdem'i halife kılma bağlamında Allah-melek diyalogu ve Âdem'in üstünlüğü konusu Bakara sûresi dışında bu kıssanın yer aldığı Mekkî sûrelerde geçmemektedir. Bu tespit 'Bakara sûresi hariç, Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu

sûreler Mekkîdir' ölçütünün surelerin dönemi için belirleyici olduğunu gösterebilir. Ancak Medenî döneme ait gözükken bu konu⁸, döneme ilişkin net bir işaret içermediğinden surenin dönemi için kesin bir kanıt olamamaktadır.

Bakara sûresinin 30-39'ncü ayetlerinde yer alan Âdem(as)-İblis kıssasının Medine dönemine işaret edip etmediğini bir başka açıdan da inceleyebiliriz. Tabloya baktığımızda Mekkî sûrelerdeki kıssada var olan ama Bakara sûresindeki kıssada olmayan iki konu vardır. Bunlar: İlk insanın yaratılışı ve Allah-İblis diyalogudur.

Mekkî dönemdeki kıssada geçen Allah-İblis diyaloguna, Medenî surelerde atıf olmadığı için bu konuyu iki dönem açısından karşılaştırıyoruz. İlk insanın yaratılışı konusuna gelince bu konu Mekkî sûrelerde ayrıntılı olarak anlatılır. Medenî bir sure olan Âl-i İmran sûresinin 59. ayetinde ayrıntıya girilmeksizin, insanın topraktan yaratılmasına sadece 'turab' kelimesi ile işaret edilir. İlk etapta bu durum konunun Mekkî surelerde ayrıntılı anlatıldığı Medenî surelerde ise konuya sadece bir kelime ile işaret edildiği izlenimi verebilir. Ne var ki, bir sûre içindeki konuya sadece atıfta bulunulması aynı döneme ait diğer sûrede ayrıntılı işlenmeyeceği anlamına gelmez. İnsanın ilk yaratılışına bir kelime ile yapılan atfı Medenî dönemin özelliği kabul edersek, ilk yaratılışa 'turab' kelimesi ile telmihte bulunan ve Mekkî döneme ait olan Kehf sûresi 37; Hac sûresi 5; Fatır sûresi 11 ve Ğafir sûresi 67 ayetlerindeki bir kelimele atfı açıklayamayız. Bir konuya surede bir kelimeyle işaret edilmesinin veya konunun ayrıntılı ele alınışının o sûrenin dönemi için ölçüt olmayacağı, ilk inen vahiyde yer alan 'nutfe' kelimesinin kullanımında da görülebilir. Alak suresinde insan üremesine dair bu kelimenin dışında başka bir ayrıntıya rastlanamamaktadır. Konuya sadece atıfta bulunulması veya konunun ayrıntılı anlatımı dönem için kriter kabul edilirse bu konunun Mekkî sûrelerde ayrıntılı olarak anlatılmaması gerekir. Ancak Mekkî döneme ait olan Mu'minun 14, Ğafir 67 ve Kıyame sûresi 37'de insan üremesinin diğer aşamaları ayrıntılı olarak işlenmektedir.

74 | db

⁸ İnsanın halife oluşu ile Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu İlk İslam toplumu ve yönetimi arasında bağ kurulabilir. Ancak bu surenin dönemini belirleyecek düzeyde bir bağ olmaz. "**Taberi ve Râzi'ye Göre Âdem İblis Kıssasının Bağlamı ve Sûrelerin Dönemine Yaptığı Atıflar**" başlığında da göreceğimiz gibi Taberi ve Razi böyle bir bağlantı kurmamışlardır.

Öyleyse bu ayet grubu özelinde incelediğimiz örneklerden yola çıkarak konuya bir kelime ile işaret edilmesi veya konunun ayrıntılı anlatılması, o ayet grubunun ve içinde bulunduğu surenin dönemini göstermesi için yeterli bir kıstas olamaz.

Konuyu Ca'beri'nin sistematize ettiği –anlaşılan- semâî ve kiyâsî yöntemle de inceleyebiliriz. Bu iki yöntemin sûrenin dönemini belirleme için konulduğunu zihnimizin bir köşesinde tutarak, söz konusu yöntemleri Bakara sûresi 30-32'nci ayetlerine uygularsak, bu ayet grubunun Medenî döneme aidiyeti hakkında bir ize rastlamamız hayli zordur. Zira bu üç ayetin Medenî olduğuna ilişkin ne bir rivayet⁹ bulunmakta ne de ayette Medenî döneme ait cihad, had, miras gibi konulara, münafık, ehl-i kitab gibi muhataba yer verilmektedir. Nitekim İzzet Derveze Bakara suresi 30-39 ayet grubunu 'iz' harfini dikkate alarak 30-32 ve 33-39 olmak üzere ikiye ayırır. Birinci bölümün kıssada ilk defa yer aldığını, ikinci bölümün Araf suresi gibi Mekke inişli surelerde anlatılan Âdem(as)-İblis kıssasına benzediğini söyler. Ayrıca ona göre her iki bölümün atmosfer ve içeriği dikkate alınırsa ilk bölüm, ikinci bölüm için mukaddime mahiyetindedir.¹⁰

Surelerin değil de ayet gruplarının dönemlerini sıralama çabasında olan müsteşrik Hirschfeld, Bakara Sûresindeki Âdem(as)-İblis kıssasını Medenî dönemin ilk safhasına¹¹ yerleştirir, ancak nedenini açıklamaz.¹² Nöldeke ise Bakara suresinin ilk 39 ayetini iki gruba ayırır. İçinde Âdem(as)-İblis kıssasının da bulunduğu 21-39. ayetleri ikinci gruba dâhil eder. 21. ayetteki 'Ey insanlar! Rabbinize ibadet edin' ifadesini; 'yaratılış ve insanın hataya düşüşünü' anlatan kıssanın Mekkî dönemde olduğunu delil getirerek bu kısmın Mekkî döneme ait olduğu kanısına varır.¹³ Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi Medenî döneme ait olan Âl-i İmran suresinin 59. ayeti insanın

⁹ Vahidi'ye göre kıssalar geçmiş olaylardan haber verirler. Onlarda nüzul sebebi aranmaz. Bkz. Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, I.101.

¹⁰ İzzet Derveze, *Tefsiru'l-hadis*, I.154.

¹¹ Hirschfeld, Hartwig, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran*, Asiatic Monographs, Vol.III, Royal Asiatic Society, London 1902, s. 144.

¹² Hirschfeld, kıssalara ayırdığı (Narrative revelations, s. 59-71) bölümde ve Medenî döneme ilişkin bölümde (Medinian Revelations s.102-135) kıssanın niçin Medenî olduğuna dair bir açıklama yapmamaktadır.

¹³ Theodor Nöldeke, *Tarihu'l-Kur'an*, Arapçaya Çeviren: George Tamır, I. Basım Beyrut 2004, s. 156; Nöldeke'nin bu görüşüne işaret eden makale için bkz. L.İ. Klimoçiv, Kur'an Metninin Oluşumu ve Tertibi, çev. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4(2004) s. 155.

ilk yaratılışına bir kelime ile de olsa telmihte bulunmaktadır. Dolayısıyla ilk yaratılışa ait ayetlerin Mekkî olduğunu ileri sürerek Bakara suresindeki ayet grubunu Mekkî saymak ikna edici olmaz, kanaatindeyiz.

Bunlara ilaveten Mekkî surelerin ayetleri daha kısa ve vurgulu, Medenî olanlar daha uzundur¹⁴, tespiti Âdem(as)-İblis kıssası üzerinde uygulandığında kıssanın ifade bakımından surenin dönemine işareti yine netlik kazanmamaktadır. Zira Mekkî olan Hicr, Taha ve Sa'd surelerindeki kıssanın ifadeleri kısa ve vurguludur. Ancak yine Mekkî olan Araf, İsra ve Kehf surelerindeki kıssa ifade şekli bakımından Medenî olan Bakara suresindeki kıssadan farkı yoktur. Dolayısıyla ile ifadenin kısa ve vurgulu olmasının döneme işareti bu kıssa özelinde işlememektedir.

Buraya kadar ifade ve konu merkezli yaptığımız inceleme Âdem(as)-İblis kıssasının bu açılardan surenin dönemine işareti ve bu ölçütün neye göre belirlendiği hususunu ikna edici düzeyde açıklamaya yetmemektedir. Biz, Taberî ve Râzî'nin tefsirlerinde kıssanın surenin dönemine işaret etme yönüyle açıklanışını araştırarak konuyu açıklığa kavuşturmak istiyoruz.

76 | db

2. Taberî ve Râzî'ye Göre Âdem(as)-İblis Kıssasının Bağlamı ve Sûrelerin Dönemine Yaptığı Atıflar

Yukarıda Bakara suresindeki kıssada Medenî döneme ilişkin her hangi bir atfı tespit edemediğimizi söyledik.¹⁵ Aynı şekilde Mekkî surelerde yer alan Âdem(as)-İblis kıssası, nüzul dönemindeki muhatapla ilişkilendirilebilecek (müşrikler, münafıklar gibi) açık bir hitabı içermez. Örneğin ne Kehf suresinde yer alan Âdem(as)-İblis kıssasındaki 'Allah'ı bırakıp şeytanı ve zürriyetini dost ediniyorsunuz' hitabı, ne de Araf suresindeki kıssadan hemen sonra gelen 'Ey Âdem oğulları, sakın şeytan ana ve babanızın edep yerlerini açmaları için giysilerini soyarak onları cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatıp başınıza bir dert açmasın' ayeti, nüzul dönemi –müşrikler, münafıklar gibi- muhatapına işaret eden bir ifade içermediği için surenin nüzul dönemine açıklık getirememektedir. Bu yüzden biz rivayet ağırlıklı *Camî'l-beyan* ve dirayet ağırlıklı *Mefatihü'l-ğayb*

¹⁴ Zerkânî, Muhammed Abdu'l-Azim *Menâhilü'l-irfan fî ulumi'l-Kur'ân*, tahr.: Ahmed Şemsü'd-din, Dâru'kutubî'l-ilmîyye, Beyrut-Lübnan 1988/1409, I. 206-207.

¹⁵ Belki insanın halife olması yeryüzünü mamur etme görevi ile Medine'de Müslümanların güç kazanması ve devlet kurması arasında bağlantı kurulabilir ama bu surenin nüzul dönemini belirleyecek düzeyde bir bağ olmaz kanaatindeyiz.

adlı iki tefsirde Âdem(as)-İblis kıssasına ilişkin açıklamaları nüzul dönemine atıflar açısından incelemek istiyoruz. Bu atıflar sayesinde Bakara suresindeki Âdem(as)-İblis kıssasının içinde bulunduğu sûrenin Medenî; diğer surelerdeki aynı kıssanın içinde bulunduğu sûrelerin Mekkî oluşuna nasıl işaret ettiği tefsirlerden görülmüş olacaktır.

Bu iki tefsiri tercih etmemizin iki nedeni vardır:

Birincisi; 'Bakara Sûresi hariç, içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkî'dir.' kıssası, Alkame kanalıyla Abdullah b. Mesud'dan gelen bir rivayete dayanır¹⁶. Bu rivayete yer vermeyen Taberî (ö.310) ve Râzî (ö.606)'den kıssanın nüzul dönemi ile ilişkisini okumak, surenin dönemi ile kıssa arasında bağ kurmaya yardımcı olur.

İkincisi; bu iki tefsir kendi zamanına kadar yazılan en kapsamlı rivayet ve dirayet tefsiri kabul edilir.¹⁷

Söz konusu iki tefsirde Âdem(as)-İblis kıssasına ilişkin açıklamalarda nüzul dönemine atıflar yer alır. Bu atıflarda müfessirlerimiz, ya kıssanın Kur'an'daki siyak sibakı yani iç bağlamı, ya da nüzul dönemindeki bilgi yani dış bağlamı veya her iki bağlamı da dikkate almışlardır. Metin dışı bağlam: Nüzul dönemine ait bir davranış, örf, gelenek şeklinde anlaşılabilir. Tenâsüb veya siyak-sibak kavramıyla karşılayabileceğimiz metin-içi bağlam ise, ayetlerin öncesi ve sonrası ile ilişkilendirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Ancak metin-dışı bağlamla metin içi bağlamı kesin çizgilerle birbirinden ayırdığımız düşünülmemelidir. Çünkü müfessirlerin metin içi bağlamla nüzul dönemi ile ilgili tespit ettiği durum zorunlu olarak metin-dışı bağlamla ilgisi olacaktır. Öte yandan metin-içi bağlamla nüzul dönemine yapılan atıflar sadece ilgili ayet grubunun (kıssanın) değil, siyak-sibakında yer alan ayetlerin, hatta surenin nüzul dönemine işaret eder. Biz bu iki müfessirin kıssayı nüzul dönemi ile ilişkilendirmelerini 'Bakara Suresindeki Âdem(as)-İblis Kıssasının Bağlamı', 'Mekkî Surelerdeki Âdem(as)-İblis Kıssasının Bağlamı' şeklinde iki başlık altında ele almak istiyoruz:

¹⁶ ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, I. 276.

¹⁷ Taberî'nin kaynak oluşu hususundaki görüş ve düşünceler için bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr yay. Ankara 1996, II. 131; Râzî'nin tefsirinde her sure neredeyse müstakil bir kitap halindedir. İsmail Cerrahoğlu, *age*, II.219.

a. Bakara Suresinde Âdem(as)-İblis Kıssasının Bağlamı

Müfessirlerimizden Taberî, Bakara suresindeki Âdem(as)-İblis kıssasını metin içi bağlamla Râzî ise aynı kıssayı metin dışı bağlamla yani nüzul ortamındaki muhataplar ve onların davranışları ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Şimdi bu iki müfessirin Bakara suresindeki kıssa ile nüzul dönemi muhatapları arasında kurdukları bağı görelim.

Taberî, Bakara suresindeki Âdem(as)-İblis kıssası ile öncesindeki ayetler arasında ilişki kurar ve özetle şöyle der: 28 ve 29. ayette kâfirlerden ve onlara verilen nimetten bahsedilir. Ardından bizlerin ve inanmayanların da atası olan Hz. Âdem anlatılır. Hz. Âdem'in ve düşmanı İblis'in günah işlediği, Âdem'in tövbe ederek Allah tarafından bağışlandığı İblisin ise tövbeden kaçındığı için ona ebedi bir azap hazırlandığı belirtilir. Böylece fâsık ve kafir olup da tövbeye yönelenlerin Âdem'in bu durumunu ibret alması, tövbeye yanaşmayanların ise İblis'in bu durumundan kendi akıbetlerini görmesi sağlanır¹⁸.

78| db

Bakara suresinde Âdem(as)-İblis kıssası ile beraber (veya sonrasında) diğer kıssaların zikredilmesi Taberî'ye göre özellikle Ehl-i kitaba bir öğüttür. Çünkü Ehl-i kitap Hz. Muhammed'i tanıyor, biliyor ama putlara tapan ümmî müşrikler onun peygamberliğini bilmiyor. İşte Allah, Hz. Muhammed'e ilişkin kitaplarında bilgi olan Ehl-i kitaptan Hz. Muhammed'i Allah'ın elçisi, getirdiği kitabın da Allah'ın kitabı olduğu hususunu bilmeyenlere bildirmelerini istiyor.¹⁹ Ayrıca Taberî, Âdem (as)-İblis kıssasında şeytanın secdeden kaçınması ve büyüklenmesini anlatan 'eba ve'stekbere' ifadelerini Yahudiler ve ataları ile ilişkilendirir. Ona göre nasıl İblis Hz. Âdem'e secde etmemek suretiyle Allah'a itaatten kaçındıysa, Yahudiler de içlerindeki muhacir Peygambere "resul" olma hakkını vermeyerek büyüklenmişler, hakkı teslim etmemişlerdir. Onların âlimleri Hz. Muhammed'in Peygamber olduğunu bildikleri halde, kin ve hasetlerinden onun nübüvvetini kabul etmemişlerdir. Ayrıca şeytan nasıl Allah'ın kendisine verdiği nimete nankörlük ettiyse Yahudiler ve ataları da nankörlük etmişlerdir. Allah, atalarına kudret helvası,

¹⁸ Taberî, age, (I) I. 243; Taberî'nin tefsiri 30 cüzden oluşmaktadır. Bizim kaynak gösterdiğimiz basım 15 cilttir. Bu yüzden iki cilt numarası kullandık. Parantez içindeki numara dış kapaktaki cilt numarasını diğeri ise asıl cüz numarasını göstermektedir.

¹⁹ Taberî, age, (I) I. 243

bıldırın eti ve gölge gibi lütuflarda bulunmuş; ancak onlar nimetlere karşı nankörlük ederek şeytanın yolunu takip etmişlerdir. Peygamber dönemindeki Yahudiler ise Hz. Muhammed'in peygamberliğini idrak ettikleri halde kabule yanaşmamışlardır.²⁰

Taberî'nin, Yahudilerin atalarının kendilerine bahş edilen nimetlere nankör davranmaları ile şeytanın davranışı arasında ilgi kurması, kıssanın zikredilmesinde özellikle nüzul dönemindeki Ehl-i kitaba öğüdün olduğunu belirtmesi, bu kıssanın ve sürenin Medenî olduğunu düşündüğünden dolayıdır.

Râzî'ye gelince Bakara suresi 2/30-39 ayetler grubundaki 34. ayette geçen Hz. Âdem'e yapılan secde üzerinde durur. Önce secdenin 'selamlama' mahiyetinde olduğunu belirtir. Yusuf suresinin 100. ayetinde Hz. Yusuf'a yapılan secdenin de zamanın insanların selam biçimi olduğunu söyleyen Katade'nin rivayetini zikr eder. Nüzul döneminde secdenin selamla ilişkisini belirtmek için ise Muaz b. Cebel ile Hz. Peygamber arasında yaşanan bir hadiseye yer verir. Bu olayda Muaz b. Cebel'in Yemen dönüşünde Hz. Peygamber'in önünde secdeye kapanması ve Hz. Peygamber'in bunun ne olduğunu sorması ve ona karşı tavrı anlatılır. Muaz: "Yahudilerin büyüklerine ve alimlerine, Hristiyanların da papaz ve patriklerine secde ettiklerini gördüm. Onlara, bu nedir dediğimde bana, bu, peygamberlerin selamıdır, diye cevap verdiler." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) "Onlar peygamberlerine iftira etmişler" buyurur.²¹

Râzî'nin Hz. Âdem'e secdenin konu edildiği ayetin ardından Yemen Yahudi ve Hristiyanlarının insana secde etmelerini içeren uygulamayı zikretmesi kıssayı nüzul dönemi ile ilişkilendirmiş olduğunu gösterir. Hz. Peygamber'in bu secdeyi tasvib etmemesi Hz. Âdem'e yapılan secdenin selam olduğu yönündeki görüşü benimsemesi için Râzî'ye dayanak olmuştur. Râzî'nin Medine döneminde Yemen'e giden Muaz b. Cebel'i²² konu edinen bir olayı bu ayette zikretmesi bu ayet grubunu Medenî saydığına işarettir.

²⁰ Taberî, age, (I) I. 326-7.

²¹ Fâhru'd-din er-Razî, *Tefsîru'l- Fahri'r-Razî, el-Muştehir Tefsîru'l-Kebîr ve Mefatihul-Gayb*, Daru'l-fiker I. basım 1981/1401, II. 231.

²² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev.: Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul 1980, I. 451.

b. Mekki Surelerde Âdem(as)-İblis Kıssasının Bağlamı

Taberî, Araf ve İsrâ sureleri, Râzî ise İsrâ, Kehf ve Sad surelerindeki Âdem(as)-İblis kıssası ile nüzul dönemi arasında ilgi kurar. Şimdi bu iki müfessirin Mekki surelerdeki söz konusu kıssayı nüzul dönemi ile ilişkilendirmelerini görelim.

Taberî Araf suresinde Âdem(as)-İblis kıssasından sonra gelen ayet (26. ayet) ile kıssa arasında bağlantı kurar ve kıssanın nüzul dönemine atfını göstermiş olur. Araf suresi 26. ayette geçen “*libasu't-takva*” terkiibindeki “*libas*” kelimesinin “*merfu*” ve “*mensub*” okunabileceğini, ancak kendisinin nasb olarak okumayı tercih ettiğini söyler. Her iki okuyuş için ayete verdiği anlam, yaptığı açıklama nüzul dönemi ile ilişkilidir. Biz müfessirimizin tercih ettiği kıraati esas alarak yaptığı açıklamayı buraya almak istiyoruz. “Ey Âdemoğulları, biz sizin için, avret mahallerinizi örten elbiseler, mal ve süs eşyaları ve takva elbisesi indirdik. İşte indirdiğimiz takva elbisesi, Kâbe’yi tavaf ederken soyunup ta çıplak şekilde tavaf etmenizden” sizin için daha hayırlıdır. O halde Allah’tan korkun. Allah’ın size bahsettiği giysileri giyin, elbiselerinizden soyunmak suretiyle şeytana uymayın. Çünkü şeytan, bu davranışıyla sizi alaya alıyor, atanız Âdem ve eşi Havva’yı Allah’ın kendilerine giydirdiği elbiseden soyarak aldattığı gibi sizi de aldatmak istiyor.”²³

80 | db

Müfessirimiz bu açıklamada Âdem(as)-İblis kıssası ile ilişkili olan bir sonraki ayeti göz önünde bulundurarak kıssayı nüzul dönemi ile ilişkilendirmiş, yaklaşımında cahiliye döneminde, bir kısım Arapların Kâbe’yi çıplak tavaf etmelerini²⁴ gündeme getirmiştir. Böylece metin içi ve metin dışı bağlamdan hareketle bu kıssanın ve içinde bulunduğu surenin Mekki özellik taşıdığını göstermiştir.

Râzî, Kehf suresi 50. ayette yer alan ‘*şeytanları ve zürriyetlerini dost mu ediniyorsunuz?*’ ifadesini nüzul dönemi ile ilişkilendirirken metin içi bağlamdan hareket etmiştir. Ona göre bundan önceki ayetler, malları ve taraftarları ile fakir Müslümanlara karşı böbürlenmiş müşriklere reddiyedir. Bu ayetler de aynı maksada matuftur. Allah Teala bu kıssada asaleti, sosyal statüsü ve zenginliğiyle fakir Müslümanlara karşı böbürlenmiş kafirlere bir mesaj vermektedir. Âdem(as)-İblis kıssasını Ehl-i kitaptan işiten müşrikler, İblis’in ‘*Beni*

²³ Taberî, age, (V) VIII. 198.

²⁴ Taberî, age, (V) VIII. 192.

ateşten onu çamurdan yarattın, (Araf 7/12) şeklinde asalet iddiasıyla Hz. Âdem'e üstünlük tasladığını biliyorlar. Bu kıssa onlara anlatıldığında fakir Müslümanlara karşı sergiledikleri şeytani tavırdan yani kibir ve büyüklemeden uzak durmaları gerekirken, onlar asaletlerini öne sürerek kibirlenmiş ve şeytana tabi olmuşlardır. İşte bu ayetlerin, geçen ayetlerle ilgi ve münasebeti budur.²⁵

Müfessirimiz kıssa öncesi ayetlere telmihte bulunarak yorum yapan Kâdî İyad'ın görüşüne de yer verir. Kâdî'ye göre Allah Teâlâ bu ayetlerden önce kıyametten, haşrdan ve amel defterinden bahsetmiş, burada da sanki O, müşriklere kıyamet günü "Ortaklarım olduğunu söylediğiniz o şeyler nerede?" diye nidâ edeceğini bildirmiştir. İnsanları böylesi şirklerle sevk edenin İblis olduğu bilindiği için Allah, bu manayı tamamlamak üzere kıssaya burada yer vermiştir.²⁶

Râzi, kıssaya ilişkin açıklamada Mekke dönemindeki müşrikleri ve Müslümanlara karşı takındıkları tavrı göz önünde bulundurarak bu tavrı şeytanın Âdem'e karşı sergilediği tavır ile ilişkilendirmiş, insanları –özellikle şirkle anılır olan Mekkelileri- şirke sevk edenin şeytan olduğunu belirten yorumu benimsemiştir. Böylece o, kıssayı nüzul dönemine taşıyarak kıssanın ve içinde bulunduğu Kehf suresinin Mekkî olduğunu söylemiş olmaktadır.

Râzî Mekkî bir sure olan İsrâ suresi 17/61-65 ayet grubundaki 61-63. ayetlerin diziliş keyfiyetine dikkatleri çekerek nüzul dönemi ile alakasını kurar. Hz. Peygamber'in kavmi ile arasında büyük sınıktı olduğunu, kavminin Resulullah ile tartıştığını, ona direnç gösterdiklerini ve kabul edilemeyecek batıl öneriler teklif ettiklerini, kibirlerinin İslam'a girmeye engel olduğunu, peygamberliği ve üstün derecesi nedeniyle Hz. Muhammed'i çekemediklerini halbuki kibir ve hasedin şeytanı imandan çıkarıp küfre soktuğunu söyler.²⁷ Müfessirimizin Hz. Peygamber'in toplumuna ilişkin sıraladığı bu özellikler Mekke müşriklerinin genel özellikleridir. O, bu yorumla ayetleri Mekke dönemi ile ilişkilendirmiş olmaktadır.

Râzî İsrâ suresinde Âdem(as)-İblis kıssasını oluşturan ayet grubundaki 64. ayette, *şeytanın insanın malına ve evladına ortak olması'nı*, faiz gasp hırsızlık gibi dinen hoş görülme muamelelerle

²⁵ Râzî, age, XXI. 138.

²⁶ Râzî, age, XXI. 137.

²⁷ Râzî, age, XXI. 3.

gerçekleştiğini söyleyen Kâdî İyad'ın²⁸ görüşünü benimser. Ardından da insanın şeytanı malına nasıl ortak ettiğine dair örnekler içeren Katade ve İkrime'nin görüşlerini zikr eder. Katade'ye göre Arapların 'bahire ve saibe' adını verip helal develeri haram saymaları şeytanı mallarına ortak kılmalarıdır. İkrime de benzer görüş ileri sürer, ona göre müşriklerin, hayvanların kulaklarını dilerek salıvermeleri şeytanı mallarına ortak etmeleridir. Râzî, müşriklerin putlara hisse ayırmalarını bu bağlamda değerlendiren görüşe yer verir. Ve bu görüş ona göre Enam 136. ayetinde 'Onlar kendi boş zanlarınca şu Allah'ın şu da ortaklarımızın (putların) dediler' şeklinde ifade edilir.²⁹ Râzî, İsra suresi 64. ayette yer alan 'şeytanın insanın evladına ortak olması' ifadesini şöyle açıklar: Çocuklara Abduluzza, Abdullat gibi put isimleri vermek, Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer batıl dinleri çocuğa kabul ettirmek, zina yoluyla çocuk edinmek, geçim endişesiyle çocuğu öldürmek, onu diri diri toprağa gömmek başta olmak üzere Allah'a isyana ve ona karşı günah işlemeye sevk eden fiilleri sergilemek şeytanı evlada ortak eder.³⁰

82 | db

Taberî ise aynı ayetteki '*şeytanın insanın malına ortak olması*' hususunu şöyle açıklar: Malları Allah'a isyan yolunda harcamak, haram yolla mal kazanmak, putlara kurban adamak, sâibe ve bahireyi kendine haram kılmak, bunların dışında bir şeyle günah işlemek şeytanı malına ortak etmektir.³¹

Râzî, şeytanın insanın malına ve evladına ortak olmasını, dinen hoş görülme muamelelerinin gerçekleştirilmesi şeklinde anlayan Kâdî'nin yorumunu benimsemiş, bununla yetinmeyip Mekke müşriklerinin adetlerini içeren rivayetlere de yer vermiştir. Bu durum onun bu ayet grubunu Mekkî saydığını gösterir. Putlara adakta bulunma, helal olan hayvanları kendine haram kılma, çocukları diri diri toprağa gömme, geçim korkusuyla çocukları öldürme, putların adına nispetle çocuklara ad takma Mekke müşriklerinin adetleri arasında yer alır. Her iki müfessirimizin Mekkî bir surenin içinde yer alan İsra suresi 64. A

²⁸ Buradaki Kâdî'nin Kâdî İyad (ö. 544/ 1149) olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İsmail Cerrahoğlu Razi'nin yaşadığı dönemi tefsir ilmi açısından değerlendirirken Kâdî İyad ve Ibnu'l-Arabî (ö.543/1148) hakkında: 'dini maarifle felsefi maarifi birleştirmiş felsefeyi dine hizmet edecek şekilde geliştirmişlerdir.' demektedir. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II. 217.

²⁹ Râzî, age, XXI. 7-8.

³⁰ Taberî, age, (IX) XV. 152.

³¹ Taberî, age, (IX) XV. 150-151.

yeti ile surenin nüzul dönemine uygun açıklama yapmaları Âdem(as)-İblis kıssasını oluşturan ayet grubunu Mekkî saydıklarını gösterir.

Râzî, İsra suresi 17/61-65 ayet grubundaki 64. ayette yer alan '*insanlara vaatte bulun*' ifadesi için; "şeytanın ibadet edene; 'Bu ibadetlerin ne ibadet edene, ne de edilene bir faydası var. Binâenaleyh bu abes bir şeydir',³² şeklinde söylediği söze yer verir. Daha sonra, ayetle nüzul dönemi arasında bağ kuran görüşün de içinde olduğu birkaç görüşü buraya alır ve kendi yaptığı yorumun bu görüşleri içerdiğini söyler. '*İnsanlara vaatte bulun*' ayetinin nüzul dönemi ile ilişkisini kuran görüş şudur: Allah, şeytana " Putların ve soylu kimselerin de Allah katında şefaathçi olacaklarını; dünyayı ahirete tercih etmenin gerekli olduğunu söyleyerek insanlara vaatlerde bulun"³³ diyor. Putların ve soylu kimselerin Allah katında şefaathçi olacaklarına dair anlayış Mekke müşriklerine aittir. İsra suresindeki kıssayı açıklama bağlamında Râzî'nin bu görüşe yer vermesi bu kıssayı Mekkî kabul ettiğinin bir kanıtıdır.

Râzî, Sad 38/71-85. ayetlerinde yer alan kıssanın siyak sibakını dikkate alarak genel bir değerlendirme yapar. Ona göre kıssanın maksadı, muhatapları hasetten ve kibirden men etmektir. Çünkü İblis, hasedi ve kibri sebebiyle küfre girmiştir. Kâfirler, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, hasetleri ve kibirleri sebebiyle münakaşa edip, karşı koymuşlardır. Allah Teâlâ bu kıssayı, kafirlerin peygamberi dinlemeleri, böylece bu iki kötü huydan vazgeçmeleri için anlatmıştır.³⁴

Râzî'nin açıklamasında bu kıssanın Mekkî olduğuna dair – kafirlerin kibirlerine atfı dışında- net bir işarete rastlanmaz. Ancak onun buna işaret etmemesi bu suredeki kıssanın ona göre Medenî olduğu anlamına gelmez. Müfessirimiz aynı konuları içeren diğer surelerde nüzul dönemine işaret ettiği için tekrar bu konuya işaret etmeye gerek duymamış olabilir. Nitekim o, 'işte bu ayetlerdeki münasebet vechinin izahı budur. Bil ki, bu kıssanın izahı, pek çok sûrede geçmiştir. Dolayısıyla, söylenmesi mutlaka gerekli olanın dışındaki sözleri tekrarda fayda yoktur.'³⁵ der.

Bu iki müfessirin biri Medenî diğerleri Mekkî olmak üzere

³² Râzî, age, XXI.8.

³³ Râzî, age, XXI. 9.

³⁴ Râzî, age, XXVI. 227.

³⁵ Râzî, age, XXVI. 227.

Kur'an'da yedi surede geçen Âdem(as)-İblis kıssasına ilişkin yorumlarda surenin dönemine uygun açıklamalar yapmaları önemli bir husustur. Örneğin Râzî, Medenî ve Mekkî surelerdeki kıssada ortak ifade olan 'Şeytanın Hz. Âdem'e secde etmemesi' hususunda yaptığı açıklamalar kıssanın döneminin özelliğine göre şekillenmektedir. O, Bakara suresindeki ifadeyi açıklarken secdenin anlamı bağlamında Yemen Yahudi ve Hristiyanlarının secde şeklini konu edinen rivayete yer vermektedir. Çünkü sure Medenîdir. Mekkî olan Kehf suresinde ise şeytanın Âdem(as)'e secde etmemesi ile zengin ve kendini asaletli gören kafirlerin, fakir Müslümanların yanında bulunmak istememelerini kibir ortak paydasında bir araya getirmektedir. Yani Mekkî surede bu ifade için nüzul dönemine yapılan atıf, Medenî suredeki aynı ifade için yapılmamaktadır. Müfessirlerin bu bilinçli tercihi, adeta 'Bakara Sûresi hariç, içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkî'dir.' Kıssasının nüzul dönemindeki dayanaklarını sergiler mahiyettedir.

Sonuç

84 | db

Çalışmada 'Bakara Sûresi hariç, içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkî'dir.' kıssası özelinde kıyasın anlamı, bu kıssanın surenin dönemini belirleyecek bir özelliğe sahip olup olmadığı tartışılmıştır. Kiyâsî: "Sure, ayet veya ayet grubunun iç, dış bağlam, içerdiği ifade veya konu bakımından nüzul ortamı ile ilgisini kurmaya yarayan ölçütlerdir", şeklinde tanımlanabilir.

Mekkî-Medenî ilmi verileri, Taberî ve Râzî'nin açıklamaları çerçevesinde 'Bakara Sûresi hariç, içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkî'dir.' Ölçütündeki kıssaya baktığımızda kıssa surelerin dönemi için belirleyici değil, tabir yerindeyse harici sebeplerle döneme aidiyeti sağlanmış bir ölçüttür. Bu tespitimizle bu ölçütün gereksizliği değil, bünyesinde surenin dönemini belirleyici bir özelliği taşımadığı vurgulanmaktadır. Mekkî surelerin özelliği olarak kabul edilen "kısa ve vurgulu ifade"nin Mekkî surelerdeki her kıssada bulunmaması bu tespiti destekler. Zira kısa ve etkileyici ifade içeren Mekkî kıssa olduğu gibi aynı döneme ait uzun ayetler içeren kıssa da vardır. Ayrıca Mekkî surelerin alameti olarak kabul edilen "kella, ya eyyuhennas" gibi ifadenin kıssada olmaması kıssanın bu bakımdan da surenin dönemine işaret etmediğini gösterir. Öte yandan Kur'an'da yedi surede geçen Âdem(as)-İblis kıssası, - Kehf suresindeki hariç- nüzul dönemine direkt bir hitabı da içermez. Ancak Araf suresindeki kıssanın siyakı yani 26-27. Ayetlerinde

nüzul dönemine atıf vardır. Kehf ve Araf suresindeki bu atıflar, ancak nüzul dönemi bilgisine başvurularak surenin dönemi ile ilişkilendirilebilir.

Farklı dönemlere ait surelerde yer alan Âdem(as)-İblis kıssasının nüzul dönemine işaret edip etmediği konu açısından incelendiğinde sadece bir dönemde var olan bir konu tespit edilebilir. Ancak bu konu içerik olarak da o döneme işaret etmelidir. Aksi takdirde belirlenen konu o dönem için kesin bir kanıt olamaz. Nitekim Medenî sure olan Bakara suresinde yer alan 'Âdem'in halife olması bağlamında Allah-melek diyalogu, Âdem'in üstünlüğü' konusu Mekkî surelerde yer almamaktadır. Ancak sadece söz konusu suredeki kıssada bulunan bu konu ile Medine dönemi arasında nüzul dönemini belirleyecek düzeyde bir bağlantı kurulamamaktadır.

Öyleyse Tefsir Usulünde, Mekkî-Medenî ilminde surelerin özellikleri için zikredilen 'Bakara Sûresi hariç, içinde Âdem(as)-İblis kıssasının bulunduğu sûreler Mekkî'dir.' kıstası, tespit edebildiğimiz kadarıyla, kıssanın içerdiği ayetlerin konu ve ifade biçimleri dikkate alınarak belirlenmiş değildir. Dolayısı ile kıssa içinde barındırdığı unsurlar ile bulunduğu surenin dönemine açıklık getirememektedir.

Taberî ve Râzî, Ca'berî'nin Abdullah b. Mesud'a dayandırdığı rivayete yer vermeksizin ayet grubunu nüzul dönemi ile ilişkilendirmişlerdir. Onlar dış ve iç bağlamdan hareketle kıssadaki figürlerin davranışları ile nüzul dönemi muhatapların davranışları arasında benzerlik kurarak kıssayı ve içinde bulunduğu sureyi Mekkî veya Medenî döneme atfetmişlerdir. Nitekim bu iki müfessirin kıssayı nüzul dönemi ile irtibatlandırırken ele aldıkları konular ya Mekke müşriklerinin (putlara adakta bulunma, helal olan hayvanları kendine haram kılma, çocukları diri diri toprağa gömme, geçim korkusuyla çocukları öldürme, putlara nispetle çocuklara ad takma gibi konulara yer vermesi vb. gibi) ya da Medine'deki Ehl-i kitabın (Hz. Muhammed'in peygamberliğine dair bilgileri gizlemeleri) davranışlarını içerir. İşte müfessirlerin bu ilişkilendirmeleri dikkate alınmazsa bu kıstas, dönemi başka konularla (kıblenin değişimi, miras, talak, faiz oruç vb.) belirlenmiş Bakara suresinin Medenî olduğunu hatırlatma görevi dışında başka bir anlam ifade etmez.

Öyleyse Mekkî-Medenî ilminde, surelerin dönemi için konulan ölçütler iç, dış bağlam, ifade tarzı ve konu açısından zenginleştirilmelidir. Bu, surelerin dönemini öğrenmenin asıl amacına yani

Kur'an'ı anlamaya önemli katkılar sağlayacak bir çabadır.³⁶ Bu sayede bir ayetin nüzul ortamı ile ilişkilendirilme biçimi, yöntemi de açığa çıkmış olur. Bu çalışmada Taberî ve Râzî'den sunulan örnekler aynı zamanda bu gerçeği de ortaya koymaktadır.

Taberî ve Râzî Âdem(as)-İblis kıssasını nüzul dönemi ile ilişkilendirirken kıssanın nüzul dönemi için ifade ettiği anlamı da açıklamışlardır. Onlara göre kıssa muhatapların yaratılış hakkındaki düşüncelerine dair değil, olumsuz davranışlarına mesaj vermektedir.

Bu çalışma, Kur'an'da farklı surelerde yer alan aynı ayet gruplarını konu bakımından karşılaştırarak ve müfessirlerin söz konusu ayet grubunu nüzul dönemi ile ilişkilendirmelerini dikkate alarak surelerin ayet veya ayet gruplarının nüzul döneminin araştırılabileceğini de gösterir.

Kaynakça

86 | db

- ALBAYRAK, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine, Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, Şule Şubat 1993.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr yay. Ankara 1996.
- CÜRÇÂNÎ, Alî b. Muhammed b. Alî (ö. 816/1413), *Kitâbu't-Ta'rifât*, (Nşr.: Âdil Enver Hızır), Dâru'l-Ma,,rife, Beyrût, 2006.
- DERVEZE, İzzet, *Tefsiru'l-hadis ve Tertibu's-suver Hasbe Nuzulihî*, Daru Ğarbi'l-İslamî, Tunus 3. Basım 2008/1429.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev.: Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul 1980.
- HAKİM en-NEYSABÛRÎ, Ebu Abdullah, *el-Mustedrek ale's-sahihayn*, Daru'l-harameyn, Kahire 1997/1417.
- HIRSCHFELD, Hartwig *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran*, Asiatic Monographs, Vol.III, Royal Asiatic Society, London, 1902.
- İBN EBİ ŞEYBE, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Musannef*, takd.: Sa'd b. Abdullah âli Mumeyyir, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 2004/1425.
- KLİMOÇIV,L.İ., *Kur'an Metninin Oluşumu ve Tertibi*, çev. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4(2004).
- NÖLDEKE, Theodor, *Tarihu'l-Kur'an*, Arapçaya Çeviren: George Tamır, I. Basım Beyrut 2004.
- RAZÎ, Fahu'd-din, *Tefsîru'l- Fahri'r-Razî, el-Muştehir Tefsîru'l-Kebîr ve Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-fiker I. basım 1981/1401.
- SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru İbn Kesir, Dimeşk-Beyrut 1996/1416.
- ŞENER, Abdulkadir, *Kiyas, İstihsan ve İstislah*, DİB yay., t.y, Ankara.
- ŞENGÛL, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay. İzmir 1994.

³⁶ Mekkî Medenî ilminin kapsayıcılığı yönündeki bu yaklaşımımız, Mustafa Ünver'in tespitleri ile örtüşmektedir. Bkz. Mustafa Ünver, agt, s.73-75.

- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Zabt Tevsîk Tahric: Sıdkî Cemîl el-Attâr, Takdîm: eş-Şeyh Halîl el-Meys, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1415 h., 1995
- TÜCCAR, Zülfikar, KIYAS mad. DİA, XXV, Ankara 2002.
- ÜNVER, Mustafa, *Tefsir Usûlünde Mekki-Medenî İlmi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: İshak Yazıcı, Samsun 1998.
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdu'l-Azim *Menâhîlu'l-irfan fi ulumi'l-Kur'ân*, tahr.: Ahmed Şemsu'd-din, Dâru'kutubi'l-ilmîyye, Beyrut-Lübnan 1988/1409.
- ZERKEŞÎ, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Tahk. Yusuf Abdurrahman el-Meraşlı ve diğerleri, Daru'l-marife, Beyrut1990/1410.

